

TÜRKÇEDE KULLANILAN VÜCUT SÖZCÜKLERİ

Mine NAKİPOĞLU
Boğaziçi Üniversitesi
nakipogl@edu.tr

1. Giriş

Her ne kadar Türkçenin sözcük dağarcığını oluşturan sözcüklerin büyük bir çoğunluğu /k/ sesiyle bitmekteyse de özellikle pek çok vücut isminde, örneğin *ayak, böbrek, dalak, damak, dudak, göbek, kirpik, kulak, parmak, şakak, yanak, tırnak, topuk*, vb. ve hayvan isminde örneğin, *böcek, eşek, inek, köpek, ördek* vb. *-Ak/-Ik* yapısının bulunması çok dikkat çekicidir ve bu durumun rastlantıdan çok bir ekin varlığından kaynaklanmış olma olasılığını akla getirmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı Türkçede *-Ak/-Ik* yapısını barındırdığı düşünülebilecek vücut isimlerinin kökenlerini inceleyerek içinde bir ek olabilecek vücut sözcüklerini derlemektir. Edinilen köken bilgisiyle ek barındırma olgusunun yaygınlığı ortaya çıkarılabilecek ve böylece konuştuğumuz dile özgü ama çoğumuzun farkında olmadığı bu ilginç durum okuyucuyla paylaşılabilir. Bu amaç doğrultusunda çalışmamızda öncelikle Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğü'nde geçen vücut ve vücutla ilgili isimler taranmış ve daha sonra da Clauson (1972), Erdal (1991), Eren (1999), Räsänen (1969), Tietze (2002) gibi Türkçe sözcüklerin kökenine ve oluşumuna ilişkin ayrıntılı bilgi veren kaynaklardan yararlanarak kapsamlı bir derleme hazırlanmıştır. Bu çalışmada söz konusu sözcüklerin derlenmesinde hem standart Türkçede hem de halk ağzında kullanılan sözcüklere yer verilmiştir.

2. Vücut isimlerine ilişkin bilinenler

Eski Türkçenin sözcük yapısını inceleyen pek çok çalışmada Türkçede vücut ve hayvan isimlerinde çeşitli ekler bulunabileceği yönünde görüşler bulunmakta (Clauson (1972); Erdal (1991); Eren (1999); Tietze (2002); von Gabain (1988)). Özellikle vücut isimlerinde kullanılan ek ya da eklerin ne olduğuna ilişkin net bir görüş olmasa da bazı vücut sözcüklerin bir ek barındırdığı görüşü bu konuda yapılmış en kapsamlı çalışmalardan olan Clauson (1972) ve Erdal (1991)'de kabul görmekte.

Erdal (1991:74-76) özellikle vücut isimlerinde gözlenen bir *-gAk* ya da *-gA* ekinin varlığından söz eder ve örneğin günümüz Türkçesinde kullanılan *dirsek* sözcüğünün *diz* anlamına gelen Eski Türkçe (ET) **tiz* sözcüğüyle bağlantılı olduğunu ve sözcüğün ET'de *tirs-gäk* olarak kullanıldığını belirtir. Benzer şekilde günümüz Türkçesindeki

kulak sözcüğünün ET *kul+k(g)ak* sözcüğünden geldiğini, sonuç olarak sözcüğün kökünün *kul* sözcüğüyle bağlantılı olduğunu vurgular.

Clauson'a (1972: xli) göre ise ET'de kullanılan *-ga:k/-ge:k* eki yalnızca vücutla ilgili sözcüklerde ya da hayvan isimlerinde gözlenen bir ek değil, somut isim üretmekte kullanılan bir ektir. Vücut parçası betimleyen isimler yapan bir *-ak* ekinde Tietze (2002:18) de söz eder ve ekin ET'de *-(g)ak* olduğunu belirtir.

Von Gabain (1988) ve Eren (1999) özellikle hayvan isimlerinin sonunda gözlenen /k/ sesinin bir küçültme ekini işaret ettiğini savunur. Erdal (1999:76) bu görüşe karşı çıkararak hayvan isimlerinde ve bazı vücut isimlerinde rastlanan ekin genelde *-gAk* ve ekin değişik bir biçim birimi olan *-gA* eki olduğunu ancak bazı sözcüklerde gözlenen /k/ sesinin bir küçültme ekiyle ilişkilendirilebileceğini savunur. Erdal'a göre örneğin ET'de *omurilik* anlamına gelen *öz-äk* sözcüğü 'birşeyin temel noktası' anlamına gelen *öz* sözcüğüne *-äk* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Bu sözcük aynı zamanda 'küçük su yolu' anlamına da gelmektedir ve Erdal bu ikinci anlamı ifade eden sözcüğün bir küçültme eki barındırabileceğini ama *omurilik* anlamına gelen sözcükte bulunan ekin vücut isimleri için kullanılan bir ek olduğunu vurgular. Bu bağlamda Erdal'ın verdiği bir diğer örnek olan *taş-ak* sözcüğünün kökü **taş*'tır ve bu kök 'küçük kaya parçası' anlamına gelebildiği gibi 'dışarıda' anlamını da taşıyabilmektedir. Erdal'a göre hem *özek* hem de *taşak* sözcüklerinde gözlenen ek bir küçültme eki olmaktan çok vücut isimleri için kullanılan özel bir ektir. Sessizlerden ve /t/ sesinden sonra *-k* olarak kendini gösteren, diğer durumlarda da *-Ak* ya da *-lk* olarak ortaya çıkan bir küçültme ekinde Clauson (1972: xli) ve Tietze (2002:18)'de de söz edilmektedir. Örneğin Clauson (72:562), Erdal'dan farklı olarak *taşak* sözcüğündeki *-ak* ekini bir küçültme eki olarak değerlendirir. Tietze (2002:280) ise *-ak* ekinin nadir rastlanan, isimden isim yapan bir küçültme eki olduğunu vurgularken, bu ekin kullanıldığı sözcüklere örnek olarak *bardak*, *başak*, *bebek*, *belek*, *böbrek*, *çanak*, *dilak*, *erkek* sözcüklerini verir.

Çalışmamızdaki derlemede de görüleceği üzere bazı örneklerin köken bilgisine bakıldığında söz konusu ekin yalnızca vücut isimlerinde kullanılan bir ek mi yoksa bir küçültme eki mi olduğu konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Örneğin von Gabain *-gAk* ekinin küçültme ya da kuvvetlendirme belirten bir ek olduğunu iddia ederken ekin çok yaygın olarak kullanılmadığını ve örneklerin az olduğunu ifade eder. Von Gabain'in (1988: 45) verdiği birkaç örnek içinde 'er; yiğit adam' anlamına gelen *er-kek*, *iş* ya da *eş* kökünden gelen *eşek* (*eş-gek*) sözcüğü sayılabilir.

Erdal (1991: 391) *-gAk* ekinin diğer görevlerinden de söz eder. Erdal'a göre bu ek yukarıda belirtilen görevleri dışında araç, alet belirten sözcüklerin üretiminde de kullanılmaktadır. Benzer yorumlara Clauson'da da rastlamaktayız. Örneğin Clauson (1972:293) *bıçak* sözcüğünün 'kesmek', 'biçmek' anlamına gelen **biç-* köküne ek eklenmesiyle oluştuğunu belirtir. Erdal ise *kapak*, *kürek*, *orak*, ve *tarak* gibi alet isimlerinin sırasıyla *kap-gak*, *kür-gäk*, *or-gak* ve *tar-gak* sözcüklerinden gelmiş olduğunu ifade eder.

Bu çalışma için incelenen kaynaklar *-gAk* ekinin bazen de sıklıkla tekrarlanan bir davranışı belirten durumlarda kullanıldığını vurgulamakta. Örneğin Clauson

(2002:379) *buşgak* sözcüğünün hırsız erkekler için kullanılan bir sözcük olduğunu ve 'rahatsız etmek' anlamına gelen **buş-* kökünden geldiğini belirtir. Erdal'dan farklı olarak Clauson (2002:539) *tarak* sözcüğündeki ekin araç isimleri için kullanılan bir ek olmadığını, bu sözcüğün **tara-* kökünden geldiğini ve *-gAk* ekinin eklenmesiyle 'sürekli taramak' anlamını ifade ettiğini belirtir. Hangi açıklamanın daha doğru olduğu konusunda bir yorum yapmaktan uzak olsak da *-gAk* ekini sık tekrarlanan bir durumu belirtmekte kullanılan bir ek olarak kabul etmek bu ekle türetilmiş başka sözcüklerin de daha kolay incelenmesine izin vermektedir. Son olarak Erdal (1991)'e göre *-gAk* eki çeşitli rahatsızlıkların belirtilmesinde de kullanılan bir ektir ve ET'de kronik olarak mide bulantısı sorunu olan kişi için kullanılan *kusgak* ya da bağırsak sorunu olan kişi için kullanılan *sıçgak* sözcükleri ekin bu anlamda kullanıldığını gösteren örneklerdir.

Söz konusu ekle ilgili görüşleri altı başlık altında özetleyebiliriz:

- i. ET'de vücut ismi üretmek için kullanılan bir *-(g)Ak* eki vardır (Erdal 1991).
- ii. Araç ve alet ismi üretmekte kullanılan bir *-Ak* eki vardır (Clauson 1972; Erdal 1991; Tietze 2002).
- iii. Küçültme anlamı veren bir *-Ak* eki vardır (Clauson 1972; Erdal 1991; Tietze 2002).
- iv. Somut isim üretmek için kullanılan bir *-(g)Ak* eki vardır (Clauson 1972).
- v. Sıklıkla tekrarlanan bir durumu belirtmekte kullanılan bir *-(g)Ak* eki vardır (Clauson 1972).
- vi. Çeşitli rahatsızlıkların belirtilmesinde kullanılan bir *-(g)Ak* eki vardır (Erdal 1991).

Eğer söz konusu ekin görevi Clauson'un belirttiği gibi somut isim türetmekse hem vücut hem de hayvan ismi üretiminde bu ekin kullanılmış olması doğaldır. Erdal (1991) ve Tietze (2002)'nin ek konusundaki görüşleriyle karşılaştırıldığında Clauson'un görüşü daha kapsayıcı olduğu için öne çıkmakta ve ekin somut isim üretmekte kullanılan bir ek olarak tanımlanması çeşitli vücut, hayvan ve alet isimlerinde kullanımını daha iyi açıklamaktadır. Eki sık tekrarlanan bir durumu belirtmekte kullanılan bir ek olarak kabul etmek bu ekle türetilmiş çeşitli sözcüklerin de daha kolay incelenmesine izin vermektedir. Bu durumda da Erdal'ın benimsediği gibi çeşitli rahatsızlıkların belirtilmesinde kullanılan bir *-gAk* eki tanımından çok Clauson'un süreklilik bildiren davranışları ifade eden bir *-gAk* eki tanımı daha kapsayıcı bir incelemeye olanak sağlamaktadır.

Bu makalenin temel amacı Türkçede kullanılan vücut isimlerinin olabildiğince kapsamlı bir derlemesini oluşturarak günümüzde kullanılan vücutla ilgili sözcüklerin hangilerinde *-(A)k/-(I)k* ekinin bulunduğunu ortaya çıkarmaktır. Dolayısıyla makalenin 3. bölümünde bu sözcüklerin derlemesine yer verilecektir. Bölüm 3.1'de ek barındırdığı kesin olan vücut sözcüklerinin bir derlemesi sunulurken 3.2'de ek barındırıp barındırmadığı konusunda net bir bilgi olmayan vücut sözcükleri tartışılacaktır. Günümüzde kullanılmayan ama ET'de kullanılmış ve söz konusu eki barındırmış olduğu düşünülebiyecek vücut sözcüklerine de 3.3'te yer verilecektir.

3. Vücut sözcükleri

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nün taranması sonucu günümüzde hem standart Türkçede hem de halk ağzında $-(A)k/-(I)k$ yapısıyla biten vücut ya da vücutla ilgili 37 adet isme rastlanmıştır. Bu sözcükler (i)'de listelenmiştir:

(i) *ayak, bacak, bağırsak, bingildak, bıyık, bilek, böbrek, dalak, damak, dilak, dirsek, dudak, duluk, geğrek, gıdık, gırtlak, göbek, ilik, kasık, kakırdak, kılçık, kirpik, kucak, kulak, kursak, kıyruk, parmak, sakak, sidik, şakak, taşak, tırnak, topuk, yanak, yutak, yürek, yumruk*

Günümüz Türkçesinde kullanılmayan ama ET'de kullanıldığı belirtilen $-(A)k/-(I)k$ yapısıyla biten sözcüklerin sayısı da oldukça yüksektir. Bu sözcükler (ii)'de verilmiştir:

(ii) *böksek, çiçalak, çiçamuk, enek, emcek, kalçak, kapak, karak, kavuk, kıynak, köçük, oymuk, sıçganak, sığrak, solak, sökrük, sünük, toluk, tolursuk*

Söz konusu ekle oluşan sözcükler Günümüz Türkçesinde ya da ET'de çoğunluğu oluşturmaktaysa da her vücut ya da vücutla ilgili sözcük bu ekle bitmemektedir. Bu ek dışında Türkçedeki vücut sözcüklerinin önemli bir kısmının /z/ ya da /n/ sesleriyle bitiyor olması da ilgi çekicidir. Türkçede /z/ sesiyle biten vücut sözcükleri (iii)'te, /n/ sesiyle biten vücut sözcükleri de (iv)'te verilmiştir:

(iii) *ağz, beniz, boğaz, boynuz, diz, göğüs(z), omuz, yamuz*

(iv) *alın, beyin, bıkm, boğun, boyun, burun, erin, eğin, geyin, karın, koyun, öyken, taban, yelin, yağrın*

Günümüz Türkçesinde kullanılan, ek barındırmayan, tek heceli pek çok vücut sözcüğü de vardır ve bu sözcükler (v)'te listelenmiştir.

(v) *am, baş, bel, ben, bet, but, çil, dil, diş, göt, göz, kan, kas, kaş, kul, kol, saç, sırt, sik, ten, tüy*

Aşağıdaki derlemede de gözleneceği üzere bu çalışmada Türkçede kullanılan ve $-(A)k/-(I)k$ yapısıyla biten vücut ve vücutla ilgili sözcüklerin ayrıntılı bir köken incelemesi hedeflenmiştir. Ancak yararlanılan kaynaklardan tüm vücut sözcüklerinin kökenine ilişkin ayrıntılı bilgi elde edilemediği için bazı sözcüklerde bir ek olup olmadığını köken bilgisiyle desteklemek mümkün olamamıştır. Aşağıdaki derlemede öncelikle Günümüz Türkçesinde $-(A)k/-(I)k$ ekiyle biten vücutla ilgili sözcükler incelenmiştir. 3.2'de ise ET'de kullanılmış ama günümüzde kullanılmayan $Ak/-(I)k$ ya da $-k$ ekiyle biten vücut sözcüklerine yer verilmektedir. Türkçede diğer eklerle biten vücut sözcükleri ileride gerçekleştirilecek bir çalışmada incelenecektir.

3.1. Günümüz Türkçesi'nde $-(A)k/-(I)k$ ekiyle biten vücutla ilgili sözcükler¹

- ayak:* Clauson (45) ve çeşitli kaynaklardan yararlanılan Eren'e (26) göre *ayak* sözcüğü 'ayırarak' anlamına gelen **ad-* köküne *-ak* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Eski Türkçedeki /d/ sesinin günümüzde /y/ sesine dönüştüğü bilinmektedir.
- böbrek:* Clauson (328) ve Eren (60) sözcüğün 'kaburga ile kalça arasındaki bölüm' anlamına gelen **bögür* köküne *-ek* ekinin eklenmesiyle türediğini belirtir. Clauson'a göre kullanılan ek bir küçültme ekidir. Tietze (379) de sözcüğün Eski Osmanlıca'da *bögrek* olarak geçtiğini ve *bögür* sözcüğüne *-(e)k* küçültme eki eklenmesiyle oluştuğunu belirtir.
- damak:* Clauson (505) ve Doerfer (Erdal (392)'de belirtildiği üzere) *damak* sözcüğünün *damlamak* anlamına gelen **tam-* köküne *-gak* ekinin eklenmesiyle oluştuğunu belirtmekte. Eren (104) bu konuda Brockelman'ın (1954) görüşünü benimseyerek *damak* sözcüğünün 'duvar' anlamına gelen **ta:m-* köküne *-gak* küçültme ekinin eklenmesiyle türetilmiş olduğunu belirtir. Erdal ise 'duvar' anlamına gelen *ta:m* sözcüğündeki seslinin uzun olması nedeniyle bu olasılığın düşük olduğunu belirtir.
- dilak:* İncelenen kaynaklarda bu sözcüğün **dil<tl* 'dil' sözcüğüne *-ak* ekinin eklenmesiyle oluştuğu ve sözcüğün 'klitoris' anlamına geldiği yaygın olarak kabul edilmekte. Ayrıca sözcükte kullanılan ekin bir küçültme eki olduğu konusunda görüş birliği bulunmakta (Clauson (495), Tietze (606); Eren (111)). TDK, sözcüğün halk ağzında *dilak* olarak kullanıldığını belirtir.
- dirsek:* Erdal (74) bu sözcüğün 'diz' anlamına gelen **tiz* köküne *-gak* ekinin eklenmesiyle türetilmiş olduğunu belirtir. Clauson (553) sözcüğün kökenine ilişkin bilgi vermezken türemiş bir sözcük olabileceğinden söz eder. Tietze (628) Clauson'ın sözcüğü *tirsgek* olarak aldığını belirtirken kökenine değinilmediğini vurgular. Tekin'e (1969: 65) göre (Tietze'de belirtildiği üzere) ise sözcüğün ilk hecesi *diz* kelimesinin kökü olan *dir*'dir ve sözcük z'leşme (zetacism) adı verilen r>z ses değişimine uğramıştır.
- kasık:* Clauson (666) sözcüğün kökünün **kas-* ya da **kası:-* olabileceğini ve bu köklere eklenen bir isim türetme ekinden türemiş olduğunu belirtir. Clauson'a göre sözcük 'üstünde katmanlar ve kırışıklıklar olan deri' anlamında kullanılan bir sözcüktür.

1 Bu çalışmada herhangi bir sözcüğün kökeninin araştırılması sırasında sözcükten söz eden tüm kaynaklara ilişkin bilgi verilecektir. Bazı kaynaklar her sözcüğü taramadığı için bu çalışmada incelenen her sözcük için tüm kaynaklardan yararlanmak mümkün olamamıştır.

- kirpik:* İncelenen kaynaklardan yalnızca Clauson'da (737) sözcüğün kökenine ilişkin bilgi verilmektedir. Clauson'a göre sözcük *kirpi* köküne *-k* küçültme eki eklenerek türetilmiştir.
- kucak* Sarılmak' anlamına gelen **kuç-* köküne *-ak* ekinin eklenmesiyle üretilen sözcük ET'de 'göğüs', 'koyun' anlamında kullanılmaktadır (Clauson 591).
- kulak:* Clauson (621) sözcüğün *kul-gak* sözcüğünden geldiğini belirtirken, kökenine ilişkin yorum yapmaz. Erdal (75) sözcüğün hangi ek ve kökten oluştuğu konusunda Clauson'a katılırken kökenini 'köle' anlamına gelen *kul* sözcüğüyle ilişkilendirir. Eren (264) ise sözcüğün kökünün 'işitmek' anlamına gelen **kul-* sözcüğü olduğunu belirtir.
- kursak:* Clauson (658) *kursak* sözcüğünün *kuruğsı* eylemine eklenen *-ak* ekiyle türediğini belirtir. *Kuruğsı* eylemi *kuruğ* 'kuru' köküne *-sı* eylem türetme ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Clauson'a göre ET'de daha çok 'mide' anlamında kullanılan bir sözcüktür ve yeme gereksinimi arttıkça kuruyan bir organ olan midenin *kuru* sözcüğüyle ilişkilendirilmesi doğaldır. *Kursak* sözcüğü günümüzde daha çok hayvanların yemek borusu üzerinde bulunan yiyeceklerin toplandığı organ için kullanılmakta (TDK).
- parmak:* Eren (325) ve Erdal (41) başvurdukları kaynaklarda *parmak* sözcüğüne ET'de *erngek* dendiğini belirtmektedirler. Eren sözcüğün kökenine ilişkin daha ayrıntılı bir açıklama yapmazken Erdal *parmak* sözcüğünün *är-än* 'eren' sözcüğüne *-gAk* ekinin eklenmesiyle oluştuğunu belirtir. Pek çok kaynağa göre *-en* eki ET'de topluluk belirtmekte kullanılan bir ektir. İnsan elinin parmakları da bir topluluk olarak algılanabildiği için *parmak* sözcüğünün 'er', 'erkek' anlamına gelen **er-* köküne önce topluluk belirten *-en* ekinin daha sonra da *-gAk* ekinin eklenmesiyle oluşmuş olabileceği varsayılmaktadır. Erdal *ärn-äk* sözcüğünden türemiş *parmak* sözcüğünün içindeki ekin bir küçültme eki olarak algılanması durumunda sözcüğün 'küçük erkekler' anlamında kullanılmış olma olasılığından da söz ederken Clauson (234) sözcüğün kökenine ilişkin hiçbir açıklamada bulunmaz.
- sakak:* TDK günümüzde sözcüğün 'çene altı' anlamında kullanıldığını belirtirken Clauson (807) sözcüğün *sakal* sözcüğüyle aynı anlama geldiğini ve sarkan bir nesneden söz etmek için kullanılan **saka* köküne *-k* eki eklenmesiyle türetilmiş olduğunu iddia eder.
- taşak:* Clauson (562) *taşak* sözcüğünün 'küçük kaya parçası' anlamına gelen **taş* sözcüğüne küçültme eki *-ak*'ın eklenmesi sonucu oluştuğunu belirtir. Erdal (75) ise yukarıda da tartışıldığı gibi bu sözcüğün 'dış' anlamına gelen *taş* sözcüğüyle ilişkilendirilmesinin daha uygun olacağını belirtir.

- turnak:* Eren'e (407) göre sözcük **turna-* kökünden *-k* ekiyle üretilmiştir. Clauson (551) ET'de *turnak* olarak bilinen bu sözcüğün *tarmak* sözcüğüyle karıştırıldığından söz eder. *Tarmak* çeşitli yönlere dallanmak anlamına gelen **tarma-* kökünden türetilmiş bir isimdir ve *turnak* sözcüğüne benzerliği nedeniyle 'pençe' anlamında kullanılmaktadır. Clauson'da (1972) **turt* sözcüğünün kökü incelendiğinde 'yurtma sesi belirten bir yansıma sözcüğü' olduğu yönünde bir ifade kullanılmakta. Bu da *turnak* sözcüğünün **turt* kökünden gelebileceğini akla getirmektedir.
- topuk:* Clauson'a göre *topuk* sözcüğü 'yuvarlak ve çıkık kemik başları' anlamında kullanılan *top* sözcüğüne küçültme eki eklenmesiyle üretilmiş bir sözcüktür (437).
- yanak:* Clauson (948) ve Erdal (75) sözcüğün **yan* köküne *-gAk* ekinin eklenmesi sonucu oluştuğunu belirtir. Sözcüğün kökünün yüzün yanlarını ifade etmesi açısından *yan* sözcüğüyle ilişkilendirilmesi doğaldır. Clauson sözcüğün ET'de 'elmacık kemiği' anlamında kullanıldığını belirtir.
- yürek:* Eren (462) *yürek* sözcüğünün 'hareket etmek' anlamına gelen **yür-* kökünden geldiğini iddia eder. Clauson (965) sözcüğün kökenine ilişkin bir açıklamada bulunmaz.
- yumruk:* Clauson (892) sözcüğün ET'de *yıdruk* olarak geçtiğini ve 'sımsıkı yakalamak' ya da 'sıkmak' anlamına gelen **yum-* kökünün önce ettirgenleştirilmesi ve **yumur-* kökünün elde edilmesi sonra da edilgenleştirilmesi sonucu üretilmiş bir isim olduğunu belirtir. Eren de (458) yararlandığı kaynaklarda (örneğin Brockelmann (1954)) sözcüğün **yum-* ya da **yumur-* köküyle ilişkilendirildiğini belirtmiştir.

3.1'de derlenen sözcükler içinde vücut ismi betimlemek için ek barındırdığı düşünülen sözcükler *damak*, *dirsek*, *kasık*, *kulak*, *kursak*, *parmak* ve *yanak*'tır. Küçültme eki barındırdığı düşünülenlerin ise *böbrek*, *dalak*, *dilak*, *kirpik*, *sakak*, *taşak* ve *topuk* olduğu görülmektedir. Bir ek barındırdığı düşünülen ama kökeni konusunda net bilgiye ulaşılamayan vücut sözcükleri ise 3.2'de incelenecektir.

3.2. -(A)k-(I)k yapısıyla biten ama kökeni konusunda net bir bilgi olmayan sözcükler

- bacak:* Eren (31) ve Räsänen (1969: 377 Tietze'de belirtildiği üzere) *bacak* sözcüğünün Farsça'da 'hayvan ayağı' anlamına gelen *paça* sözcüğünden geldiğini belirtir ve sözcüğün sonundaki /k/ sesine ilişkin yorumda bulunmaz. Tietze ise *bacak* sözcüğünün kökeniyle ilgili iki ayrı yorumu okuyucuyla paylaşır. Bunlardan ilkinde göre sözcük Farsça'da 'ayak' anlamına gelen *pa:* sözcüğüne Türkçe

- acak* küçültme ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (Egorov (1964: 158). Diğer yorumda ise Eren (1999) ve Sevortyan (1978) tarafından da vurgulanan Türkçe *acak* sözcüğüyle Evenki dilinde 'çatallaşmış ağaç gövdesi' anlamına gelen *bacaka*: sözcüğü arasındaki ilişki vurgulanır.
- bingıldak*: Tietze (332) 'sallanan, titreyen (şeyler)' anlamına gelen *bingıl* sözcüğünün Eski Türkçe 'geçkin (meyve)' anlamına gelen *banıl* sözcüğünden geldiğini belirtir. *Bingıldak* sözcüğü günümüzde 'süt çocuğunun kafatasındaki yumuşak kıkırdak yerler' anlamına gelmektedir.
- bıyık*: Clauson'a göre *bıyık* sözcüğü ET'de *bıdık* olarak geçer. Daha önce belirtilen /d/>/y/ ses değişikliği bu örnekte de görülmektedir. İncelenen kaynaklarda sözcüğün kökenine ilişkin bir açıklama bulunmamaktadır (Clauson 301; Eren 52).
- bilek*: Clauson (338) sözcüğün ET'de kullanılan bir sözcük olduğunu belirtir ama kökenini tartışmaz. Nişanyan dışında incelenen diğer kaynaklar sözcüğe ilişkin herhangi bir bilgi taşımazken Nişanyan sözcüğün 'birleşmek', 'eklemlenmek' anlamına gelen **bile-* kökünden geldiğini belirtir. Tietze (343) sözcüğün ET'de *bilek* olarak geçtiğini belirtir ama köken bilgisi vermez.
- dalak*: Clauson (495) ve Eren (103) sözcüğün Eski Türkçede *tala:k* olarak geçtiğini belirtir ama köken konusunda bilgi vermez. Erdal (75) ET'de *dalak* anlamında kullanılan sözcüğün vücudun solunda bulunması nedeniyle *solak* olarak da adlandırıldığını ve *-ak* ekinin bir küçültme eki olduğunu belirtir. Erdal (76) ayrıca sözcüğün kökeninin 'ağaç dalı' anlamına gelen *dal* sözcüğüyle ilişkilendirilemeyeceğinden söz eder. Tietze sözcüğün kökeni konusunda Clauson'dan gelen bilgiden yararlanır.
- dudak*: Eren (122) Türkiye Türkçesi dışındaki pek çok dilde örneğin Azerice'de *dodag*, Türkmençe'de *do:dak*, Kumanca'da *totak* olarak geçen *dudak* sözcüğünün ilk hecesinde /o/ sesi bulunduğundan söz ederek Türkçe *dudak* sözcüğünün birinci hecesindeki /u/ sesinin *tutmak* sözcüğünün etkisiyle halk etimolojisi sonucu oluştuğunu iddia eder. Tietze (657) ise Räsänen'e (1969: 491) gönderme yaparak sözcüğün Komanca *todak* sözcüğünden geldiğini belirtmekte. ET'de *dudak* sözcüğü yerine 'alt dudak' anlamına gelen *erin* sözcüğü kullanıldığı için Clauson (1972) *dudak* sözcüğünü incelememiş yalnızca *erin* sözcüğüne yer vermiştir.
- duluk*: Sözcük halk ağzında 'yüz', 'şakak'; 'yüzün şakakla çene arasındaki yanı' anlamında kullanılmaktadır (TDK). Clauson (501) sözcüğün ET'de *tulun* olarak geçtiğini ve şakakta bulunan saç anlamında kullanıldığını belirtir. Eren'e göre sözcüğün kökeni bilinmemektedir.

- geğrek*: TDK Sözlüğü'ne göre *geğrek* sözcüğü 'yumuşak kaburga kemikleri'; 'kaburganın alt kısmında bulunan boşluklardan her biri' anlamına gelir. Eren (151) sözcüğün kökeninin bilinmediğini ama *böbrek* sözcüğünde olduğu gibi bu sözcüğün de *geğir+ek* şeklinde incelenebileceğini belirtir.
- gıdık*: TDK'de 'çene altı', 'gerdan' anlamına gelen bu sözcüğün kökenine ilişkin yararlanılan kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamıştır.
- göbek*: ET'de *köbek* olarak geçen sözcüğün kökenine ilişkin Clauson (688) ve Eren (156)'de açık bir tartışma yoktur. Eren sözcüğün Türkçenin Doğu kolunda kullanılan ve 'göbek' anlamına gelen *kindik* sözcüğüyle ilişkilendirilmesinin yanlış olduğunu savunur.
- ilik*: Clauson (927) sözcüğün ET'de *yilik* olarak geçtiğini belirtir, kökenine ilişkin bir açıklamada bulunmaz. **il-* kökü Clauson'a (125) göre 'bağlamak; bitiştirmek' anlamını taşımaktadır. Bu durumda *ilik* sözcüğünün **il-* köküyle ilişkilendirilmesi doğal olabilir.
- kılçık*: Clauson (619) sözcüğün kökünün **kıl* olduğundan ve ET'de *kıltık* olarak kullanıldığından söz eder. Köken konusunda Clauson'la aynı görüşte olan Eren (236) eklenen ekin *-çık* küçültme eki olduğunu belirtir.
- kıyruk*: Eren (271) sözcüğün kökenine ilişkin yorum yapmazken Clauson (604) sözcüğün **kudur-* eylem köküne edilgen eki eklenmesiyle oluşmuş bir isim olduğunu belirtir. Clauson sözcüğün kökünün tam olarak ne anlama geldiği konusunda bir açıklamada bulunmamaktadır.
- yutak*: 'Ağız ve burun boşluklarıyla gırtlak ve yemek borusu arasındaki boşluk' anlamına gelen sözcüğün **yut-* köküne *-ak* eki eklenmesiyle türediği açıktır.
- bağırsak*: Clauson (319-20) sözcüğü *bağırsuk* olarak almış ve **bağır* kökünden geldiğini belirtmiştir. Eklenen ekin *-sak* mı yoksa *-ak* mı olduğuna ilişkin herhangi bir yorumda bulunmamaktadır. Eren *bağırsak* sözcüğünün kökenine ilişkin yorum yapmazken, von Gabain (45) sözcükte beliren ekin *-sık* olabileceğini belirtir ama bu görüşle ilgili ayrıntılı bir gerekçe vermez. Tietze (260) ise *bağırsak* sözcüğünün *bağır* kökü ve *-suk* ekinin oluştuğunu belirtir ama *-suk* eki konusunda herhangi bir yorumda bulunmaz.
- sidik*: Clauson (801) sözcüğün 'işemek' anlamına gelen **sid-* kökünün edilgenleştirilmesi ve *-k* sesiyle isim oluşturulması sonucu oluştuğunu belirtir.

3.3. Günümüz Türkçesinde kullanılmayan -(A)k-(T)k ekiyle biten vücutla ilgili sözcükler

- böksek:** Clauson (329) sözcüğün ET'de 'göğsün üst kısmı' özellikle de 'kadın göğsü' anlamında kullanıldığını kökeninin de büyük olasılıkla Mongolca **bökse* sözcüğü olduğunu belirtir. Tietze'ye göre (381) *bök/böke* sözcüğü 'aşık kemiğinin yumru, yüksek tarafı' anlamına gelmektedir.
- çiçalak:** Clauson (401) sözcüğün 'küçük parmak' anlamına geldiğini belirtirken kökenine ilişkin bir açıklamada bulunmaz.
- çiçamuk:** Benzer şekilde köken bilgisi verilmeyen bu sözcük de ET'de 'yüzük parmağı' anlamında kullanılmaktadır (Clauson 401).
- emcek:** Günümüzde halk ağzında 'meme' anlamında kullanılan bir sözcüktür. ET'de kullanılan *emgek* sözcüğüyle benzerlik göstermektedir ama Clauson (159) *emgek* sözcüğünün ET'de 'bingildak' anlamında kullanıldığını belirtir.
- enek:** Clauson (183), Eren (135) sözcüğün eski kaynaklarda 'alt çene' ya da 'çene kemiği' olarak kullanıldığını belirtir. Eren'e göre eski Türk ağzlarında 'yanak' anlamında kullanılan *en* ismine *-k* küçültme ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Clauson sözcüğün *en+gek* olarak düşünülebileceğini belirtirken **en* kökünün 'yanak' ve bazen de 'ten rengi' anlamına gelebileceğinden söz eder.
- kapak:** Clauson'a göre (582-583) ET'de hem 'göz kapağı' hem de 'kızlık zarı' anlamında kullanılan bu sözcük **kap-* köküne +*ak* somut isim türetme ekinin eklenmesiyle oluşmuştur.
- karak:** Clauson (652) 'göz bebeği' anlamına gelen sözcüğün büyük olasılıkla yaygın göz rengi olan **kara* köküne küçültme eki eklenmesiyle oluşmuş olabileceğini belirtir.
- kavuk:** Clauson (580) 'hayvan ya da insan mesanesi' anlamına gelen bu sözcüğün **kav-* kökünden geldiğini işaret etmekte ama kökün anlamını açık bir şekilde tartışmamaktadır. ET'de pek çok **kav-* kökü bulunmakla birlikte Clauson'ın sözcüğü ilişkilendirdiği kök büyük olasılıkla 'biriktirmek', 'biraraya getirmek' anlamına gelen **kav-* köküdür.
- köçük:** Bu sözcüğün **köt-* kökünün küçültme ekiyle birleşmesi sonucu oluşmuş ET'de 'kalça' anlamında kullanılan bir sözcük olduğu belirtilmekte (Clauson 697).
- özek:** Erdal (41;75) ET'de *omurilik* anlamına gelen *öz-äk* sözcüğünün 'birşeyin temel noktası' ya da 'ağaç içi' anlamına gelen *öz* sözcüğüne +*äk* ekinin eklenmesiyle oluştuğuna işaret etmekte. Clauson

(285) ise sözcüğün ET'de 'omuriliğin içindeki damar' anlamında kullanıldığını belirtmekte. Sözcük günümüz Türkçesi'nde halk ağzında bir vücut sözcüğü değil de 'merkez' anlamında kullanılmaktadır.

- sıçganak:** ET'de 'kas' anlamına gelen sözcüğün kökü 'sıçan' anlamına gelen *sıç-gan* sözcüğüdür. Sonuç olarak sözcük *sıçgan* sözcüğüne *-ak* küçültme ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (Clauson 796). Erdal (76) Hint-Avrupa dillerinin pek çoğunda 'kas' sözcüğünün *fare* sözcüğünden türediğini belirtmekte. Örneğin Latince *musculus* 'kas', küçük *fare* anlamına gelen *mus* sözcüğünden türemiştir. ET'de de benzer bir ilişki görülmesi ilginçtir.
- sığrak:** Clauson (815) sözcüğün iki parmak arasında kalan boşluğa verilen bir isim olduğunu belirtir.
- solak:** Clauson (826) ET'de 'dalak' anlamında kullanılan sözcüğün vücudun solunda bulunması nedeniyle **sol* kökünden gelmiş olabileceğini iddia eder.
- sökrük:** Clauson (822) 'kadın cinsel organı' anlamına gelen bu sözcüğün büyük olasılıkla 'bir engeli aşmak' anlamında kullanılan **sökür-* kökünün edilgenleştirilmesinden sonra türetilmiş bir isim olduğunu belirtir.
- sünük:** Clauson'a göre (838) 'kemik' anlamına gelen sözcük **sün-* kökünün edilgenleştirilmesinden sonra *-k* ekiyle türetilmiştir. Clauson'a göre (842) *sün-* kökü 'biriyle savaşmak' anlamına gelmektedir. **sün-* kökünün anlamı Clauson'ın belirttiği gibiyse *süngü* sözcüğünün bu savaşma eyleminde kullanılan bir araç olarak bu kökten gelmesi doğaldır ve böyle bir eylemde kemiklerin kullanıldığını da akla getirmektedir.
- toluk:** Clauson (496) 'mesane' anlamına gelen sözcüğü 'dolmak' anlamına gelen **dol-* köküyle ilişkilendirmektedir.

4. Sonuç

Türkçede vücut sözcüklerinin belirli yapılarda kendini gösteriyor olması genelde dikkatlerden kaçan bir durumdur. Vücut sözcüklerinin çoğunun $-(A)k'-(I)k$ yapısını barındırıyor olmasının uyandırdığı merak bu araştırmanın temelini oluşturmuş ve Türkçede söz konusu yapıyı barındıran vücut sözcüklerinin taranmasına olanak sağlamıştır. Bu araştırma Eski Türkçede $-(A)k'-(I)k$ ekinin yaygın olarak vücut sözcüğü oluşturmada kullanıldığını ve bu sözcüklerin büyük bir kısmının günümüz Türkçesi'nde de yaşadığını göstermiştir. Söz konusu eki yalnızca vücut sözcüklerinde kullanılan bir ek olarak tanımlamak yerine Clauson'ın belirttiği gibi bir somut isim üretme eki olarak değerlendirmek daha doğru ve kapsamlı bir açıklamaya olanak sağlamaktadır. Türkçe sözcüklerin köken bilgisini belgeleyen kaynakların sınırlı olması taranan her sözcüğün kökenine ilişkin daha ayrıntılı bilgi verme olanağını mümkün kılmamıştır. Çalışmamızdaki derlemede de görüldüğü üzere Eski Türkçede kullanılan vücut ve vücutla ilgili isimlerin büyük bir yüzdesinin köken bilgisine Clauson (1972) taranarak ulaşılmıştır.

Eski Türkçede sözcük üretiminde kullanılan eklerin çeşitliliği ve özellikle çoğu günümüzde üretken olarak kullanılmayan bu eklerin varlığı Türkçenin zaman içinde belki de sınıflandırma ekleri bulunduran bir dilden bulundurmayan bir dile doğru değiştiğini göstermektedir.

Buna benzer bir çalışmanın hayvan isimleri için de gerçekleştirilmesi günümüzde kullandığımız Türkçenin zengin ekleme özelliğini daha açık bir şekilde ortaya çıkaracak ve dilin evriminde tek heceli daha küçük yapıların zaman içinde eklemelerle zenginleştirilmiş olabileceği varsayımını güçlendirecektir.

Kaynakça

- Brockelman, C. 1954. *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*. Leiden.
- Doerfer, G. 1963-75. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*, Wisbaden.
- Eren, H. 1999. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- Erdal, M. 1991. *Old Turkic Word Formation*. Harrassowitz. Wisbaden.
- Clauson, G. 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Nişanyan, S. *Sözcüklerin Soyağacı*. Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü. <http://www.nisanyansozluk.com>
- Räsänen, M. 1969. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki.
- Tietze, A. 2002. *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. Cilt 1, A- E. Simurg Kitapçılık, Yayıncılık ve Dağıtım Limited Şirketi.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü. <http://www.tdk.gov.tr>
- Von Gabain, A. 1988. *Eski Türkçenin Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları 532.